

A szegénység újratermelődése: A struktúrától a kultúráig, és vissza

Gondolatok Orlando Patterson és Ethan Fosse „*The Cultural Matrix: Understanding Black Youth*” című kötete kapcsán

Janky Béla

Absztrakt

A tanulmány a kortárs észak-amerikai kultúraelméleteket bemutatva és azokra támaszkodva elemzi a tartós mélyszegénységben élő csoportok *kultúrája* és életlehetőségei közötti viszonyt. Amellett érvelek, hogy a közéleti vitákban és a tudományos diskurzusok egy részében a kulturális jelenségeket jellemzően túl szűken értelmezik, aminek súlyos társadalompolitikai következményei voltak, vannak és lehetnek. Elsősorban akkor, ha e szűken értelmezett kultúra érdemi hatásában hiszünk. Azonban ha a kultúra egy tágabb értelmezését tekintjük, az egyének társadalmi-gazdasági integrációjának vizsgálata tudományosan termékeny és társadalompolitikailag hasznos lehet. Az elemzés konklúziója, hogy a kulturális jelenségek hagyományos szemléletmódját elvetve, ugyanakkor a kulturális jelenségek bevonásától való félelmeket levetkőzve érthetjük meg jobban a mélyszegénység újratermelődésének mechanizmusait.

Kulcsszavak: Szegénység, kultúra, struktúra, Patterson

Reproduction of poverty: Back and force from structure to culture

An essay based on 'The cultural matrix' by Orlando Patterson and Ethan Fosse.

Abstract

This non-comprehensive (review) essay focuses on the relationship between cultural traits and economic integration of social groups living in deep poverty. My argument relies on the contemporary cultural theories of American sociology. I suggest that current public and scientific discourses tend to adopt a narrow interpretation of culture. False but popular beliefs in the power of cultural forces defined in this narrow way could support harmful measures and policies. However, a more comprehensive concept of culture could lay the ground for fruitful investigations of economically relevant cultural effects. I conclude that in order to understand the reproduction of poverty better, sociologists should not shy away from the investigation of the roles of cultural traits but should refuse simplistic concepts of and theories about culture.

Keywords: poverty, culture, structure, Patterson

A szegénység újratermelődése: A struktúrától a kultúráig, és vissza

Gondolatok Orlando Patterson és Ethan Fosse „The Cultural Matrix: Understanding Black Youth” című kötete kapcsán

Bevezetés¹

Az alábbi elméleti tanulmány a mai modern jóléti államok tartós szegénységben élő polgárainak életlehetőségeivel foglalkozik, különös tekintettel azokra a szegényekre, akiket valamilyen etnikai kisebbséghez sorolnak. Fókuszában az a kérdés áll, hogy miképpen befolyásolhatja az életlehetőségeket a szegények etnikum-, státusz- és/vagy lakóhely-specifikus *kultúrája*. A későbbi elméleti és empirikus kutatásokat megalapozó elemzésben arra vállalkozom, hogy a Harvard egyetem két kutatója, Orlando Patterson és Ethan Fosse 2015-ben megjelent kötete kapcsán bemutatom, és továbbgondolom a kortárs észak-amerikai szociológiában zajló kultúraelméleti vitákat.

Két tézis kifejtésére vállalkozom: *1. A közéleti vitákban és a szaktudományos diskurzusok egy részében a kulturális jelenségeket és folyamatokat túlságosan szűken értelmezik: úgy gondolják, hogy az etnikai kultúrák legfontosabb aspektusai az etnikum-specifikus, koherens és tartós érték- és normarendszerek. E szemléletnek a társadalompolitikákra is kiható súlyos következményei vannak. 2. A kultúra érdemi hatást gyakorolhat az egyének gazdasági-társadalmi integrációt befolyásoló viselkedésmintáira. Azonban nem a gazdasági- és közösségi alapértékek az integráció szempontjából lényeges kulturális tényezők. Ráadásul a kulturális mintázatok a strukturális hatásokkal interakcióban befolyásolják az egyének életlehetőségeit; és egyes lényegi folyamatok esetében megalapozottan feltételezhető, hogy a kulturális befolyás nem korlátozza, hanem erősíti a strukturális hatások erejét.*

A két tézis kifejtése során amellet érvelek, hogy a kulturális jelenségek hagyományos szemléletmódját elvetve, ugyanakkor a kulturális jelenségek bevonásától való félelmeket levetkőzve érthetjük meg jobban a mélyszegénység újratermelődésének mechanizmusait. Azt gondolom, hogy e mechanizmusok jobb megértése a jelenleginél hatékonyabb és a szegények emberi méltóságát is figyelembevevő társadalompolitikák kidolgozásának előfeltétele.

A tézisek nem új állítások, és a kifejtésükhöz használt érvek alapvonalai is a szakirodalomban már megjelent gondolatmenetekre épülnek. Ugyanakkor az érvelések egyes elemei új hozzájárulást jelenthetnek a tézisek körüli, utóbbi években felélénkült nemzetközi és hazai akadémiai vitákhoz.

Szegénység és kultúra: egy régi vita újratöltve

¹ A szerző témában folytatott kutatásait az MTA Bolyai Ösztöndíja támogatta. Az elemzés továbbá része a K 113208 jelű OTKA-projektnek. Köszönettel tartozom Husz Ildikónak, a Socio.hu által felkért bírálóknak valamint Hajdu Gábornak és Kristóf Lucának a tanulmány korábbi változataihoz fűzött értékes megjegyzéseikért.

Debreczeni József politikus, közíró, a Miskolci Egyetem szociológia tanszékének volt oktatója 2014 őszén könyvet jelentetett meg a hazai cigányságról. A könyv fontos tézise, hogy a roma szegényeket érintő társadalmpolitikai erőfeszítéseket a roma kultúra egyes, a hazai cigány közösségek sajátos történelmére visszavezethető mintázatai nehezítik. Debreczeni tézisei széles nyilvánosságot kaptak a tömegkommunikációban, és rövid, de heves közértelmiségi vita bontakozott ki a munkáról (ld. Hell 2014, Marsovszky 2014, Setét 2014, Erőss 2015).

Egy évvel később Orlando Patterson volt politikus, közíró, a Massachusetts-i Harvard egyetem szociológia tanszékének oktatója szintén könyvet jelentetett meg a szegénység és kultúra viszonyáról (Patterson–Fosse 2015a). Kötetének fókuszában a gettóban élő feketék vannak. Látni kell, hogy akad néhány eltérés a két kötet és szerzőik között. Patterson (aki maga is fekete bőrű) ötven éve kutatja a rabszolgaság és a feketék stigmatizálásának történetét, a téma egyik legavatottabb kutatója (pl. Patterson 1967, 1982). Emellett legalább tizenöt éve dolgozik általános kultúraelméletén (Patterson 2001). Politikusi pályája során pedig Jamaica legnagyobb szabású szegénységennyhítő programjaiban vett részt a hetvenes években (Lambert 2014). Vele sokat vitatkozó tanszéki kollégája, a téma másik nagy hatású felvetője, Michèle Lamont a kultúraelmélet egyik legtöbbször hivatkozott kortárs kutatója, az Amerikai Szociológiai Társaság jelenlegi elnöke. Továbbá Patterson új publikációja nem csak egy hosszabb esszé, hanem egy közel hétszáz oldalas kötet, amelynek tucatnyi szerzője között közismert kvalitatív és kvantitatív szociológus ugyanúgy található, mint közgazdász és morálfilozófus. Lamont, Patterson és más kollégáik vitáját többek között a Harvard kultúra-témájú műhely-szeminárium sorozata kanalizálja jó pár éve; és az egyetem kutatói már öt éve szerkesztettek szakfolyóirat különszámot is ugyanerről a témáról (Small et al. 2010).²

Úgy látom, hogy a nyitottabb gondolkodás és az erősebb akadémiai háttér a hazainál jóval kifinomultabb tudományos és közéleti diskurzust eredményezett az Egyesült Államokban.³ E diskurzusok és kontextusaik összehasonlítása tanulságos lehet, de a mostani elemzésemben nem foglalkozom a hazai tudományos és közéleti vitákkal. Az észak-amerikai kutatások eredményeire támaszkodva fejtem ki a bevezetőben ismertetett két tézist. Előtte néhány szó a jelenlegi amerikai viták előzményeiről.

Kultúra vagy struktúra: a régi vita

A mostani amerikai diskurzus jelentős hozzájárulás a problémakör megértéséhez, azonban Amerikában sem most lángolt fel először a tudományos vita arról, hogy bevonható-e a kultúra koncepciója a mélyszegénység reprodukciójának magyarázatába. A domináns álláspont hangsúlyai évtizedről évtizedre változtak. A kulturális magyarázatok teljes kizárásának hívei talán a hetvenes években voltak a legtöbben. Merev elzárkózásukat részben a hatvanas évekbeli szociológiai, illetve társadalmpolitikai irodalom két alapművének feltételezett káros

² Kétségtelen, hogy a téma Debreczeniéhez talán jobban hasonlító, laikus felvetésére is vannak fontos példák, például Németországban (Sarazzin 2010) és Franciaországban (Lagrange 2010 – tudományos reflexiókhoz ld. Fassin 2012, illetve Lamont in. Duvoux et al. 2011). Az is igaz, hogy néhány évvel ezelőtt Solt (2010a) terepkutatása nyomán itthon is indult a Debreczeni-féle vitánál mélyebb akadémiai diskurzus a témában (Dupcsik 2010, Lukács 2010, Solt 2010b, Rácz 2010); de ebben a vitában egyrészt a módszertani kérdések váltak hangsúlyossá, másrészt a kultúra kapcsán nem merültek fel az utóbbi 15-20 év elméleti eredményei. Ráadásul a cikk nyomán indult párbeszéd hamar lezárult.

³ Patterson (2015b) véleménycikke a New York Times-ban jó példa a téma közérthető és tudományosan is megfelelő kifejtésére.

hatásaira alapozták. Az egyik az ún. Moynihan riport (1965), amely a fekete családok problémáit, köztük a csonka családban felnövő gyermekek magas arányát kötötte össze a rabszolgaság örökségével. A másik mű Lewis (1966) elemzése a szegénység kultúrájáról, amelyben a korábbi strukturális korlátok viselkedési következményeinek továbbéléséről értekezik. A strukturalista álláspont képviselőinek kritikája részben politikai jellegű volt: a kulturalista magyarázatok elkerülhetetlenül erősítik az áldozatokat hibáztató gondolkodást, mivel azt sugallják, hogy a pozitív változásokhoz nem (csak) a közpolitikáknak, hanem a szegényeknek (is) kell változtatniuk, a viselkedési változásokat más nem teheti meg helyettük (Patterson–Fosse 2015b).

A nyolcvanas években Wilson (1987) óriási hatású gettókutatásai vetették fel a kultúra strukturális hatásokat közvetítő szerepét. Míg a korábbi „kulturalisták” és kritikusaik jellemzően a generációk közötti kulturális transzmisszióra koncentráltak, addig Wilson fontosnak tartotta a szegregált közösségekben működő kortárs csoport hatásokat is. A végső okok/változtatandók tekintetében ugyanakkor Wilson mindmáig strukturalista maradt: a gettótelepek felszámolásától és a szegények számára elérhető infrastruktúra javításától várja a problémák enyhülését.

A szociológia „kulturális fordulata” és a kulturális tanulmányok irányzatának megjelenése aztán számos, a kultúra koncepcióját befogadó etnográfiai kutatást alapozott meg a kilencvenes évektől. A fordulat ugyanakkor a magyarázó modellektől való elfordulást is jelentette, így a témában születő kutatások metodológiai alapjaik miatt nem szólhattak hozzá a kultúra versus struktúra vitához (Patterson 2014). Mindeközben már a nyolcvanas években, és később is időről-időre nagy visszhangot keltettek közírók kulturalista álláspontot hirdető tanulmányai. Az USA-ban talán a legnagyobb visszhangot Charles Murray politológus (1984) tézise keltette a függőség kultúrájáról.

Az amerikai társadalomtudományi porondon zajló mostani párbeszéd a „méréskelt” strukturalizmus és a megújult kulturalista értelmezések konvergenciáját vetíti előre. A legfontosabb változás a korábbi vitákhoz képest, hogy mostanra konszenzus van arról, hogy a kulturális elemzéseket nem dominálhatják a koherens, komprehenzív, generációkon átívelő értékrendszerek vizsgálatai. Az értékek és normák interetnikus különbségei ugyanis jellemzően keveset magyaráznak a viselkedési mintázatok interetnikus eltéréseiből, miközben intraetnikus varianciájuk nagy. Ráadásul az ilyen típusú vizsgálatok okozzák a legtöbb, tudományt és társadalompolitikát egyaránt zavaró ideológiai vitát. A kortárs kultúrakutatók álláspontja, hogy nagyobb hangsúlyt kell helyezni más típusú kulturális folyamatokra és jelenségekre (pl. Small et al. 2010).

Szegénység és kultúra: a korábbi közelítésmód és következményei

Dolgozatom első kiemelt tézise, hogy a közéleti vitákban és a szaktudományos diskurzusok egy részében a kulturális jelenségeket és folyamatokat túlságosan szűken értelmezik, aminek a társadalompolitikákra is kiható súlyos következményei vannak.

E szűk értelmezés alapja a kultúra fogalmának klasszikus, a Parsons-i elméleti keretekre épülő lehatárolása. Tömören és egyszerűsítve, a kultúra ebben az értelmezésben egy koherens rendszer, amelynek alapvető aspektusai (és egyben jól mérhető indikátorai) a korai szocializációval vagy legkésőbb a felnőtté válással megszilárduló értékek. A kulturális mintázatok környezeti ösztönzőkre adott válaszokból fejlődnek ki, azonban miután megszilárdultak, generációkon keresztül képesek, ha nem is sértetlenül, ellenállni a változó

környezet változó ösztönzőinek. Látnunk kell, hogy a kulturalista magyarázatok korábbi ellenzői is ebből az értelmezésből indultak ki.

A következő fejezetben, az újabb kultúraelméletek ismertetése kapcsán mutatom be, hogy miért tartom szűknek a kultúra Parsons-i értelmezését. A fenti tézis közéleti vitákra vonatkozó állítása egy erős sejtés, amelyre vonatkozóan nem ismerek meggyőző empirikus kutatási eredményt (például átfogó kvantitatív tartalomelemzést). A tézis tudományos diskurzusokra vonatkozó állításához fontos illusztráció a kurrens közgazdasági kultúrakutatások uralkodó álláspontja. Guiso és szerzőtársai (2006) a téma közgazdasági irodalmának áttekintésekor egyértelműen fogalmaztak: „*a kultúrát általános hiedelmekként és értékeként definiáljuk, amelyeket a társadalmi csoportok meglehetősen változatlan formában örökítenek át generációról generációra.*” (i.m. 23.o.).⁴ A téma legjelentősebb közgazdász kutatói ma is ezt a szűk definíciót használják (Alesina–Giuliano 2015). Az idézett szerzők tisztában vannak azzal, hogy ez a lehatárolás számos kulturális jelenséget figyelmen kívül hagy, azonban a) ezt a szűk értelmezést szükségesnek tartják a gazdasági következmények értelmes oksági elemzéséhez; továbbá b) meggyőződésük, hogy gazdasági következménye csak az átörökíthető vélekedéseknek és értékeknek van (Guiso et al. 2006).

Az alábbiakban megpróbálom röviden rekonstruálni az etnicizált szegénység klasszikus, a fenti kultúra-értelmezésen nyugvó kulturalista magyarázatát és a vele szembenálló ún. strukturalista álláspontot is. A társadalompolitikai implikációk bemutatása mellett mindkét magyarázat problémáira is felhívom a figyelmet.

A modern jóléti államok szegényei között felülreprezentált különböző etnikai csoportok sok tekintetben eltérnek egymástól, ahogy a többségi társadalmakkal való viszonyuk is változó. A velük szemben a többségi társadalomban elterjedt sztereotípiáknak azonban vannak közös vagy legalábbis sok csoportra alkalmazott elemei. Könnyen rekonstruálható egy olyan álláspont, amely az etnicizált mélyszegénység hagyományos kulturális magyarázatának sok társadalomban felbukkanó változatait közelíti kielégítően. Eszerint a szóban forgó (társadalmanként változó) hátrányos helyzetű kisebbség értékrendszere régre visszanyúló történeti okokból nem kompatibilis a modern piacgazdaságokban sikerre vezető viselkedésmintákkal, és/vagy a modern polgári társadalmak együttműködést szabályozó normáival (Gilens 1999, v.ö. Debreczeni 2014). Társadalmanként változó, hogy a kulturalista magyarázatok mely értékek és normák esetében látják lényegesnek az eltéréseket. A kulturális eltérések kapcsán jellemzően a kapitalista munkaetika, valamint az önfegyelem és a tervezés képességének hiányát, az erőszakra és általában a bűnözésre való hajlandóságot, a formális tanulásra képtelenséget, továbbá a szülői felelőtlenséget és esetleg a megbízhatatlanságot szokták emlegetni. Ezek mellett gyakran felmerül a többségi társadalommal szembeni közvetlenül ellenséges hozzáállás feltevése is (Fábián–Sik 1996, Gilens 1999).

Ahhoz, hogy megértsük a kultúra új típusú elemzésének sajátosságait és esetleges hozzáadott értékét a klasszikus kulturalista és a velük szembenálló klasszikus strukturalista magyarázatokhoz képest, érdemes a fenti magyarázatokban analitikusan elválasztható állításokat sorba venni.

A klasszikus kulturalista magyarázatok következő elemeit érdemes elkülöníteni: a) a közösségi együttélés alapvető normáiban és/vagy a gazdasággal összefüggő értékekben mutatkozik eltérés a szegény kisebbség és a többségi társadalom között; b) ezek az értékek szülőről gyermekekre vándorolnak sok generáció óta, és az egyéni életutak során alig változnak; c) ezek az értékek az etnikai csoport kollektív történetével magyarázhatók, és így általában

⁴ Eredetiben: „we define culture as *those customary beliefs and values that ethnic, religious, and social groups transmit fairly unchanged from generation to generation*”

jellemzőek az egész csoportra; és végül d) a régmúlt korok körülményeivel magyarázható, és az életút során nehezen változtatható értékek, ahogy a tapasztalat mutatja, erőteljesen ellenállnak a mai kor gazdasági és társadalmi ösztönzőinek.

A klasszikus kulturalista magyarázatot a fenti állításokra szétbontva jobban megérthetők a kulturalista álláspontot hangoztatók társadalompolitikai következtetései. a) Egyrészt a közösségi együttélés alapvető normáiban mutatkozó eltérések miatt meg kell érteni a többségi közvélemény egy részének kisebbséggel szemben elutasító magatartását, hiszen az nem feltétlenül egyes csoportok genetikai alacsonyabbrendűségét hirdető rasszizmus, csupán a társadalom alapvető működését biztosító közösségi morál védelme. Azaz nem a cigány embert, hanem a társadalom kohézióját veszélyeztető (sic) cigány kultúrát utasítja el a romaellenes nézeteket hangsúlyozó állampolgár. b) A morális távolság miatt a deszegregáció kikényszerítése nem etikus az érintett többségi népeiséggel szemben. c) Ráadásul a deszegregációnak és sok más költségnek, a kisebbségi szegényeket segíteni kívánó társadalompolitikai erőfeszítésnek kérdésesek a hozadékai a finomabb gazdasági ösztönzőknek erősen ellenálló értékrendek miatt. d) Felmerülhet ugyanakkor, hogy a többségi morál alapján hozott erősebb, büntető jellegű ösztönzők már célt érnek, vagy legalábbis fenntartják a többségi közösség morálját és/vagy legalább nem pazarolják a társadalom erőforrásait. e) Amibe érdemes lehet befektetni, az a generációkon átívelő „átkot” megtörő, a családból hozott hagyományokkal szembeszálló paternalista érték közvetítés, elsősorban a legfiatalabbak felé.

Az újratermelődő szegénység hagyományos kulturalista magyarázatai könnyen szereznek népszerűséget a laikus közvélemény körében, mert jól látható vagy bizonyos észlelési torzítások nyomán látni vélt korrelációk mögé helyeznek plauzibilis oksági mechanizmusokat. Ha csak a demokratikus jóléti államok második világháború utáni történelmét tekintjük, akkor is számos intézkedést, programot és intézményt találunk, amelyek a fenti társadalompolitikai következtetésekre épültek.

Ugyanakkor szembeötlő a fenti társadalompolitikai következtetéseket megalapozó kulturalista magyarázatok néhány lényeges ellentmondása és empirikus problémája. Egyrészt az elmúlt évszázadban nagyon eltérő történetű populációkkal szemben terjedtek el a fenti kulturalista magyarázatokra épülő olyan sztereotípiák, melyek, miközben hivatkoznak egy-egy populáció egyedi történetére, egymáshoz nagyon hasonlítanak (v.ö. Fábrián–Sik 1996, és Gilens 1999). Továbbá, miközben e sztereotipikus állítások generációkon átívelő, lassan változó kulturális mintázatokról szólnak, népszerűségük néhány, korábban stigmatizált etnikum esetében nagyon gyorsan csökkent. Azaz, egy generáció alatt gyakran megváltozik a többség véleménye arról, hogy egyes kisebbségek milyen tartós kulturális sajátosságokkal jellemezhetők (Madon et al. 2001). Emellett, a többségi társadalom sztereotípiáinak átalakulása mellett a szóban forgó etnikai csoportok viselkedési mintái is gyorsan változhatnak. A szóban forgó sztereotípiák által jellemzően érintett munkaerő-piaci integráció mellett például a demográfiai viselkedés mintázatai is gyorsan változnak időnként (Manski–Mayshar 2003, Ladányi–Szelényi 2004, Janky 2005.). Végül ne feledkezzünk meg arról, hogy a sztereotípiákban szereplő érték különbségeket ritkán sikerül tudományos eszközökkel kimutatni; a stigmatizált csoportok tagjai jellemzően a mainstream társadalmi értékek támogatói (Harris 2011, Patterson 2015).

Nehéz a fenti társadalompolitikai elvekre épülő intézkedések sikerességének megítélése. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nincs a klasszikus kulturalista paradigmát alkalmazó igazi jelentős sikertörténet, viszont van néhány látványos kudarc. Ezek közé sorolom a családjuktól elszakított ausztrál bennszülöttek történetét (pl. Petchkovsky–San Roque 2002), továbbá a kilencvenes években szigorított amerikai segélyezési és büntető politikák kétséges integrációs

hatásait (pl. Andrews–Bonta 2010). E politikák részletes tárgyalása azonban szétfeszítené e tanulmány kereteit.

A fenti sémához hasonló gondolatmenetekkel vitakozó klasszikus strukturalista magyarázatok azt hangsúlyozzák, hogy a gazdasággal összefüggő tevékenységek esetében a strukturális korlátok egyformán befolyásolják a különböző etnikai/kulturális háttérű emberek viselkedését. Az ilyen jellegű magyarázatok szerint az etnikai csoportok között megfigyelhető viselkedési különbségek mögött az erőforrások és döntési lehetőségek interetnikus variációjára húzódik meg.

Ha a strukturalista magyarázat állításait próbáljuk szétszálazni, akkor a következő feltevések kiemelését tartom fontosnak: a) Az emberek aktuális ösztönzőkre válaszolnak, az „értékek” változékonyak, és a strukturális hatásoktól függő endogén tényezőknek tekinthetők. b) Az etnikai hovatartozás és egyes viselkedési minták korrelációi az etnikum és a strukturális hatások korrelációjára vagy a kapcsolathálók által vezérelt erőforrás különbségekre vezethetők vissza (azaz pl. az iskolai pályafutásokban mutatkozó roma-nem roma eltéréseket kielégítően magyarázza, hogy a romák jellemzően rosszabb anyagi helyzetű és kulturális tőkés családból érkezve járnak rosszabb iskolákba, mint a többiek; továbbá pl. a rossz helyen lévő, szegregált gettóban jellemzően nehezebb megfelelő munkaerő-piaci információkhoz jutni személyes ismeretségeken keresztül, mint egy átlagos települési környezetben). Továbbá c) a megfigyelhető generációkon átívelő viselkedési mintázatok az etnikumtól független, családon belül átöröklődő emberi tőke-javak következményei (pl. az alultápláltság és a könyvek hiányának iskolai következményei a szegény családoknál), ahol az etnikum és a viselkedés korrelációja mögött nem áll valós oksági kapcsolat.

A strukturalista magyarázatot követők egyik fontos társadalompolitikai következtetése, hogy a szakértők és felelős politikusok feladata közvélemény hamis oksági észleléseinek cáfolása. Továbbá, szemben a kulturalistákkal, a strukturalista magyarázati modell követői a deszegregációtól és a pozitív gazdasági ösztönzőktől viszonylag erős és gyors eredményeket várnak.

A klasszikus strukturalista álláspont és társadalompolitikai következtetései sem mentesek az ellentmondásoktól és kétséget ébresztő empirikus eredményektől. Először is, amikor ennek az álláspontnak a támogatói a kulturalista magyarázatokra hivatkozó sztereotípiák ellen harcolnak, gyakran a szegények életlehetőségeit befolyásoló értékeket, illetve vélekedéseket feltételeznek – a többségi társadalom tagjainak fejében. Mindeközben az etnikum-specifikus viselkedési mintázatok strukturalis tényezőkre visszavezető statisztikai elemzések jellemzően inkonzuzívak annyiban, hogy sokszor marad a rendelkezésre álló kontrollváltozók mellett megmagyarázatlan eltérés az etnikai csoportok között (ld. pl. Kertesi–Kézdi 2012). A klasszikus strukturalista magyarázatokra épülő policy kísérletek illetve intézkedések között is vannak komoly kudarcok. Elsősorban a nagy reményekkel várt lakhatási deszegregációs programok okoztak csalódást Európában és Észak-Amerikában az utóbbi egy-két évtizedben. Különösen nagy visszhangot váltott ki a *Moving to Opportunity* nevű amerikai deszegregációs program vegyes eredményekről beszámoló zárójelentése (Ludwig et al. 2013). Az 1994-ben kezdődött nagyszabású kísérletben öt észak-amerikai nagyváros több ezer, szegénygettóban élő családja kapta meg a lehetőséget, hogy voucherek segítségével jobb környékre költözzön. A program indítása feltehetően nem függetleníthető Wilson és kollégái gettókutatásainak következtetéseitől. A program zárójelentése szerint

ugyanakkor a gettóból elköltözés fizikai- és mentális egészségre gyakorolt pozitív hatása nem párosult a gazdasági integráció elősegítésével (Ludwig et al. 2013).⁵

Az alábbi fejezetből kiderül, hogy a kulturális jelenségek utóbbi két évtizedben elterjedt, befogadóbb értelmezései a klasszikus kulturalista és strukturalista nézőpontra alapozó elméletek ellentmondásainak csökkenését, egyúttal a két megközelítés kortárs változatainak konvergenciáját segítik elő. Az elméleti konvergencia a társadalompolitikai következtetések hasonulásával is jár.

Szegénység és kultúra: az új megközelítés

E tanulmány második fő állítása, hogy a kultúra érdemi hatást gyakorolhat az egyének gazdasági-társadalmi integrációt befolyásoló viselkedésmintáira. Ezt az állítást csak a kultúra fentiekben tárgyaltaknál összetettebb értelmezése alapján tartom értelmes és empirikusan is védhető állításnak. Ez, az alábbiakban kifejtésre kerülő komplexebb értelmezés mára dominánssá vált a kulturális tanulmányok területén.

A kilencvenes évekre az ún. kulturális fordulat nyomán a szociológusok jelentős része elfordult a kultúra Parsons-i szemléletétől. Míg a korábbi elméleti keretben jelentős szerepet kaptak a koherens, komprehenzív, generációkon átívelő értékrendszerek; a kulturális tanulmányok újabb képviselői azt hangsúlyozzák, hogy számos fontos kulturális jelenség létezik az értékek mellett (és maguk az értékek sem állnak össze koherens rendszerré, ahogy Parsons feltételezte). Sőt, egyesek a kultúra egységes definiálásának a nehézségeit is felvetik; ehelyett különböző, önmagukban jobban megfogható kulturális jelenségeket azonosítanak (Small et al. 2010). A legfontosabb kulturális jelenségek közé tartoznak az értékek mellett a keretek, repertoárok, narratívák, szimbolikus határok, a társadalmi tőke és az intézmények.⁶

Az egységes kultúra-definiációt alkalmazó újabb elméleti törekvések közül Patterson (2014, 2015) munkássága tűnik különösen hasznosnak e tanulmány téziseinek szempontjából. Patterson a kontinentális társadalomelmélet, a kognitív pszichológia és a szociálpszichológia mellett a játékelmélet fogalmi eszköztárát is mozgósítja. Meghatározásában a kultúra két, egymással interakcióban lévő komponensből áll. Egyrészt kollektíven létrehozott és bizonyos időbeli stabilitást mutató tudás-struktúrákból. Másrészt e tudás-struktúrák körülményekhez alkalmazkodó, és jellemzően szintén személyközi interakciókba ágyazott gyakorlati felhasználásából. E gyakorlati felhasználás felel a viselkedésmintázatok, és hosszabb távon az alap tudás-struktúrák változásáért. Patterson a klasszikus elméletekhez némileg hasonlóan a tudás-struktúrák deklaratív, procedurális és evaluatív típusai között tesz első szinten különbséget.

A fenti meghatározás kihangsúlyozza, hogy a kultúra nem értelmezhető a környezeti ösztönzőkre adott reakcióktól függetlenül, azokban manifesztálódik. Továbbá, kulturálisnak tekinthető minden olyan, környezeti ösztönzőkre adott csoport-specifikus reakció, amely csoport-specifikus előzetes tudáskészletet használ fel, vagy a környezeti információk személyközi interakciókban történő feldolgozása során ilyen tudáskészletet, és vele tartós viselkedési mintázatokat hoz létre (Patterson 2014, 2015).

A kultúra ilyen befogadó szemléletével nem ellentétesek az etnicizált szegénység újratermelődésének hagyományos kulturalista magyarázatai. Ugyanakkor ez a közelítés megnyitja az utat olyan alternatív magyarázatok irányába is, amelyek mentesek a

⁵ A program dizájnjának és értelmezésének korábbi szociológiai kritikájához ld. Sampson 2008, az eredmények újraértékeléséhez pedig ld. Chetty et al. 2015 – ez utóbbira még visszatérünk.

⁶ Elemzésemnek nem célja, hogy az egyes kulturális jelenségek és a szegénység újratermelődésének kapcsolatát mélyebben vizsgálja; ilyen típusú tanulmányra friss példa Lamont et al. 2014.

hagyományos kulturalista és strukturalista magyarázatok néhány, korábban idézett ellentmondásától.

Az újabb közelítésmód szegények kultúrájára vonatkozó feltevéseit is érdemes a klasszikus kulturalista elmélet értelmezésekor szétválasztott dimenziók mentén áttekinteni. a) A klasszikus kulturalista elmélet szerint a (kisebbségi) szegények a közösségi együttélésre vonatkozó normáikban és/vagy a gazdasággal összefüggő értékeikben térnek el a társadalom többségétől. Az új megközelítést alkalmazó kutatók egyrészt hangsúlyozzák, hogy ilyen jellegű eltéréseket ritkán találni. Másrészt ennél sokkal fontosabbnak tartják többek között a cselekvési készletek, kommunikációs stílusok és a bizalmi viszonyok eltéréseit. Mindezek az eltérések segítenek fenntartani a csoportok közötti szimbolikus határokat, amelyek viszont az említett kulturális különbségek fennmaradásához járulhatnak hozzá. b) A korábbi elmélet azt állítja, hogy a kulturális mintázatok szülőről gyermekekre vándorolnak sok generáció óta, és az egyéni életutak során alig változnak. A kortárs elmélet ehelyett azt mondja, hogy a napi interakciók során a meglévő tudáskészletek folyamatosan újra-értékelődnek, csiszolódnak. Sokszerű környezeti változások nyomán a kollektív tudáskészlet is gyorsan változhat – bár nem szükségszerű, hogy mindenfajta mintázat esetében történjen ilyen gyors változás. c) A klasszikus elmélet szerint az etnikum-specifikus kulturális mintázatok az etnikai csoport kollektív történetével magyarázhatók, ezért ezek az egész csoportra jellemző sajátosságok. Mára elég sok kutatási eredmény bizonyítja, hogy az etnicizált szegénység által érintett társadalmakban nem határolható le egyfajta kisebbségi szegénykultúra. Sokféle kulturális miliő él egymás mellett, gyakran szó szerint egymás mellett (Patterson–Fosse 2015b). Nincs egységes cigánykultúra, szegénykultúra, vagy szegény cigány kultúra. d) Végül, a hagyományos elmélet azt mondja, hogy a régmúlt korok körülményeivel magyarázható értékek erőteljesen ellenállnak a mai kor gazdasági- és társadalmi ösztönzőinek. Ahogy a b) pontban kiemeltük, az új közelítés azt feltételezi, hogy a tudáskészletek a környezeti ingerek nyomán folyamatosan újraértékelődnek. A kultúra kortárs kutatóinak többsége tagadja, hogy minden kulturális folyamat a körülményekhez történő kollektív alkalmazkodást segítené elő. De az széles körben elfogadott, hogy egyes kulturális folyamatok részei a kollektív (és gyors) alkalmazkodásnak. Az is igaz, hogy más folyamatok erősebben állnak ellen a környezeti változásoknak, pontosabban a változásokra történő lokálisan optimális reagálás ezekben az esetekben egyes szuboptimálissá vált mintázatok fenntartását jelentheti. Az ilyen, paradoxnak tűnő helyzeteket hívja társadalmi csapdáknak a játékelmélet.

E tanulmány azt állítja, hogy a kultúra – a kulturális jelenségek itt tárgyalt sokszínű halmazaként értelmezve – érdemi hatást gyakorolhat az egyének gazdasági-társadalmi integrációt befolyásoló viselkedésmintáira. Egy fontos példán szeretném ezt a tézist demonstrálni. Tekintsük a kommunikációs mintázatokat! A kommunikációs mintázatok egyéb szerepeik mellett azért is fontos kulturális jelenségek, mert a külsőhöz hasonlóan segíthetik az egyének etnikai kategorizálását, és ennek nyomán a velük kapcsolatos általánosítások aktiválását. A kategorizálás és ennek kognitív, valamint viselkedési következményei erősítik a csoporthatárokat.

A kutatási eredmények megerősítik azt az erős hétköznapi tapasztalatot, hogy a beszédmódnak (a szókészlettől az intonációig) komoly hatása van a bizalmi viszonyok alakulására (Réger 1990, Orbe 1994, Ispa-Landa 2015); a bizalmi viszonyok gazdasági jelentősége pedig letagadhatatlan. Konkrétan arról van szó, hogy a szegregált szegények beszédmódját jellemzően etnikai beszédstílusként azonosítják a velük kapcsolatba lépő többségiek; és aktiválják a szegény kisebbségekre vonatkozóan tipikusnak tekintett vélekedéseiket, miszerint az illető kisebbségi egyén inkompetens, akaratgyenge, illetve

erkölcstelenségre hajlamos. A szóban forgó szegény ennek nyomán nem kap meg olyan üzletet, állást, hitelt vagy éppen jobb érdemjegyet, amelyre amúgy esélye lett volna.

Ahhoz, hogy az egyes, elegendően szegregált kisebbségi közösségekben kialakult beszédmodok hátráltassák e közösségek tagjainak integrációját (iskolai előmeneteltől kezdve az állásszerzésen keresztül az önálló üzleti tevékenységig), nem szükséges, hogy a szóban forgó egyének által vallott gazdaságetikai vagy általános együttélési normák különbözzenek a többségi társadalomban jellemző elvektől. Az ugyanakkor várható, hogy az ilyen érték-különbségekre vonatkozó többségi sztereotípiák jelentősen felerősítik a beszédmodban rejlő különbségek bizalomromboló hatását.

Sokan értenek egyet Wilsonnal (2009) abban, hogy a beszédmodban és a hasonló jellegű mintázatokban rejlő különbségek közvetlen hatásai csupán a strukturális tényezők mint végső okok befolyását közvetítik. Szerintük mindenekelőtt a lakóhelyi, iskolai és munkaerő-piaci szegregáció határozza meg a szóban forgó csoportközi eltérések kialakulását. A szegregáció felszámolásával az ilyen jellegű különbségek eltűnnek. Egyes kultúrakutatók ugyanakkor amellet érvelnek, hogy ez nem törvényszerű: ha a különbségek kialakultak, deszegregált környezetben is fenn tudnak maradni hosszabb ideig. Ispa-Landa (2015) például azt mutatja meg fehér és afroamerikai kamaszlányok iskolai kommunikációjának vizsgálatakor, hogy a deszegregáció és kontaktus nem feltétlenül vezet a sztereotípiák és félreértések elbontásához: ugyanazt a kommunikációs stíluselemet (fekete lányok cserfes hangossága) egészen máshogy értelmezik az iskolába később érkezett feketék, illetve a régóta ott tanuló fehérek; és egyik csoport tagjai sem érzik úgy, hogy saját viselkedésükön változtatni kéne. Ez pedig a negatív előítéletek és a kölcsönös bizalmatlanság fennmaradásával jár.

Ha hiszünk ezeknek a kutatási eredményeknek, akkor fontos példát találtunk második tézisünkre, nevezetesen arra, hogy az aktuális strukturális korlátokon túlmutató kulturális mintázatok befolyásolják a szegények életlehetőségeit. És ne feledjük, hogy e kommunikációs mintázatok alapvetően függetlenek a gazdaságetikai- és együttélési normáktól!

A kommunikációs stílusok példája visszavezet a számos klasszikus és kortárs strukturalista által hangoztatott, valójában kulturalista állításhoz, miszerint a többségi társadalom sztereotípiái jelentős szerepet játszanak az etnicizált mélyszegénység újratermelődésében. Ugyanis e sztereotípiák aktiválását elősegíti, ha az átlagpolgár észleli saját maga és a szegények közötti kulturális határokat, és egy stigmatizált etnikum tagjaiként azonosítja őket.

A kommunikáció szélsőséges és látványos példája annak, amikor a gazdasági tevékenységekhez kötődő értékektől teljesen független kulturális jelenségek befolyásolják a szegények életlehetőségeit. De a kommunikáció a kulturális jelenségeknek nem az egyetlen olyan típusa, amely a gazdasági és közösségi alapértékektől meglehetősen független, mégis befolyásolja egy adott közösség tagjainak gazdasági integrációját. A készségek, gondolkodási keretek és viselkedési repertoárok potenciális hatásaira itt nem térek ki. Ezek tárgyalása e tanulmány kereteit szétfeszítő, megfontolt kifejtést igényel (ilyenre jó példa Lamont et al. 2014).

Túlmutat tanulmányom keretein annak részletes tárgyalása is, hogy a strukturális változások, különösen a deszegregáció nyomán milyen jellegű kulturális mintázatok esetében változhatnak gyorsan a korábban szegregált szegények viselkedési mintái, és milyen mintázatok esetében várható a korábbi minták megerősödése. Hipotézisem szerint ebből a szempontból az egyik elsődleges kérdés az, hogy a szóban forgó kulturális minták követése vagy elvetése döntéseméleti terminológiában vajon a) optimális megoldások tanulása a kortárs csoport tagjaitól; b) csoporton belüli, legalább részben identifikációs játszmák egyensúlyi stratégiájához történő illeszkedés; vagy c) csoportközi (részben identifikációs) játszmák egyensúlyi stratégiájához történő illeszkedés. Az a) esetben, a racionális döntéseméleti modelleken nyugvó intuíciónak szerint a strukturális változásokra történő reagálás

gyorsaságát és/vagy hatékonyságát növeli, hogy nem egyéni alkalmazkodás, hanem ún. társas tanulás (kulturális folyamat) zajlik, ahol a többiek példájából is tanulva hozzuk meg döntéseinket (Charness–Sutter 2012). A b) esetben a hosszú idő alatt egymáshoz csiszolódott stratégiáktól a változó körülmények ellenére is nehéz lehet egyénileg eltérni, mert ha mindenki más a csoportban tartja magát az eredeti mintához, az új körülményekhez történő egyéni alkalmazkodás deviancia lehet, amelyet a közösség büntet. A c) esetben nehéz általános előrejelzést megfogalmazni. A csoportközi játszmák dinamikája konvergenciához és divergenciához is vezethet.

A kulturális jelenségek utóbbi két évtizedben elterjedt, fentiekben ismertetett befogadóbb értelmezései a strukturalista álláspont finomításához is hozzájárultak (ld. pl. Wilson 2009). Ez az elméleti magyarázatok konvergenciájához vezet. Az elméleti konvergencia tétje valós: a „kulturalista”, illetve „strukturalista” jelzővel címkézett társadalompolitikai javaslatok közötti eltérések csökkennek. A kultúra befogadóbb értelmezését támogató különböző szociológusok konszenzuális véleménye, hogy a lakóhelyi deszegregáció elősegítése az egyik legalapvetőbb a mélyszegénység újratermelődését gátló kormányzati feladatok közül. Azonban az új megközelítés a korábbi kulturalistákhoz képest ehhez kevésbé társít explicit nevelési feladatokat, sokkal jobban hisz a spontán alkalmazkodási folyamatokban. Ugyanakkor, és ez nagyon lényeges, az új megközelítés a korábbi strukturalistákhoz képest kevésbé türelmetlen, nem vár gyors eredményeket. Jó példa erre a korábban említett nagyszabású amerikai deszegregációs kísérlet, a *Moving to Opportunity* program eredményeinek értelmezése. Az alapvetően a hagyományos strukturalista paradigmán nyugvó hivatalos közgazdasági elemzések a rövid távú és mindenkire kiterjedő gazdasági eredmények elmaradása miatt jelentős részben eredménytelennek minősítették a programot (Ludwig et al. 2013). Az új kulturalista közelítés egyik prominens képviselőjeként Sampson (2008) már korábban bírálta a gyenge kísérleti „ingerhez” képest erős és türelmetlen várakozásokat. A program közelmúltban megjelent újraértékelése pedig megmutatta, hogy a kamaszkor előtt új lakóhelyre került szegények esetében valóban érdemi előrelépés történt, már rövid távon, még a gyenge program ellenére is (Chetty et al. 2015).

Összegzés

Tanulmányomban a kultúra lehetséges szerepét vizsgáltam a mélyszegénység újratermelődésében. Arra törekedtem, hogy a hazainál jelentősebb intellektuális erőforrásokat mozgósító jelenlegi észak-amerikai szociológiai diskurzus egyes megfontolásait becsatornázzam a hazai szaktudományos párbeszédbe, és továbbgondoljak néhány ott felvetett tézist. Azért mertem szűkíteni a szakirodalmi fókuszot, mert az ott most folyó diszkusszió résztvevői felhasználják az elmúlt öt évtized angolszász szegénység-, kultúra- és etnicitás irodalmának tanulságait, továbbá beépítik az elmúlt évtizedek kontinentális kultúraelméleteinek számos elemét.

Nehéz helyzetben vannak azok a szakemberek, akik a tartós mélyszegénység gyökereiről és enyhítéséről szólva a strukturális tényezők szerepét hangsúlyozzák a laikus közvélemény előtt. Ugyanis a hétköznapi megfigyelők könnyen fedeznek fel kulturális különbségekre utaló viselkedési korrelációkat, és minden nehézség nélkül azonosítanak ránézésre társadalmi csoportokat. Az igaz, hogy a második világháborút követő évtizedekben szociálpszichológiai kutatások tömege mutatott rá az ilyen hétköznapi megfigyelésekben rejlő torzításokra és e torzítások nyomán létrejövő hamis oksági következtetésekre. Ezekre az eredményekre jogosan lehet hivatkozni. Ugyanakkor számos tudományos igényű elemzés mutatta meg azt is,

hogy strukturális tényezőkkel nehezen magyarázható csoportközi eltérések tényleg léteznek, az élethelehetőségeket érdemben befolyásoló viselkedési minták esetében is. Meggyőződésem, hogy ezek politikai-világnézeti indíttatású tagadása nem szolgálja a társadalomtudományok, a társadalompolitika és az érintett csoportok érdekeit.

Tanulmányomban azt kívántam megmutatni, hogy a kulturális hatások elismerése nem jelenti a társadalmi folyamatok áldozatainak hibáztatását, sem a társadalompolitikai erőfeszítések lehetőségeivel szembeni szkepszist, továbbá nem következik belőle, hogy a kultúra szerepét elismerő társadalompolitikusként a mélyszegénységben élők viselkedésének és gondolkodásának változását vagy változtatását kellene várnia/elvárnia. A bevezetőben felvázolt két tézis mögött meghúzódó állításom az, hogy a kulturális hatásokat nem tagadni kell, hanem jobban megérteni azoknak is (közéjük tartozom én is), akik morális/világnézeti alapon csak a strukturális tényezők változtatására irányuló törekvéseket tartják elfogadhatónak, és félnek a hétköznapi kulturalista értelmezések inherensen áldozathibáztató gondolataitól.

Hivatkozások

- Alesina, A. F. – Giuliano, P. (2015) *Culture and Institutions*. CEPR Discussion Paper Series DP10773.
- Charness, G. – Sutter, M. (2012) Groups make better self-interested decisions. *The Journal of Economic Perspectives*, 157–176. <http://dx.doi.org/10.1257/jep.26.3.157>
- Chetty, R. – Hendren, N. – Katz, L. F. (2015) *The Effects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment*. National Bureau of Economic Research Working paper No. w21156. <http://dx.doi.org/10.3386/w21156>
- Debreczeni J. (2014) *Ne bánts a cigányt!* Budapest: DE.HU.
- Dupcsik Cs. (2010) Mentalitások és kutatások. *Esély* 2010/2, 73–82.
- Duvoux, N. (2011) Culture et pauvreté: perspectives transatlantiques. Débat entre Michèle Lamont & Hugues Lagrange. *La Vie des idées*, 19 juillet 2011. ISSN : 2105–3030.
URL: <http://www.laviedesidees.fr/Culture-et-pauvrete-perspectives,1556.html>
- Duvoux, N. – Tenret, E. – Vezinat N. (2011) Culture of Poverty and Social Resilience. An interview with Michele Lamont. *Books and Ideas*, 20 May 2011. ISSN : 2105–3030.
URL: <http://www.booksandideas.net/Culture-of-poverty-and-Social.html>
- Eröss G. (2015) Cigányútra ment a DK. *Népszabadság* 2015.01.08., nol.hu
URL: <http://nol.hu/velemenyciganyutra-ment-a-dk-1508433>
- Fábián Z. – Sik E. (1996) Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI, Századvég, 381–413.
- Fassin, É. (2012) Sexual Democracy and the New Racialization of Europe. *Journal of Civil Society*, 8(3), 285–288. <http://dx.doi.org/10.1080/17448689.2012.738887>
- Gilens, M. (1999) *Why americans Hate Welfare?* Chicago: University of Chicago Press.
<http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226293660.001.0001>
- Guiso, L. – Sapienza, P. – Zingales, L. (2006) Does Culture Affect Economic Outcomes? *The Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 23–48. <http://dx.doi.org/10.3386/w11999>
- Harris, A. L. (2011) *Kids don't want to fail*. Harvard University Press.
<http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674060999>
- Hell I. (2014) Debreczeni és a cigányok. *Galamus.hu*, 2014. december 10.
URL: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=427251_debreczeni_es_a_ciganyok
- Ispa-Landa, S. (2015) Effects of Affluent Suburban Schooling: Learning Skilled Ways of Interacting with Educational Gatekeepers. In: Patterson, O – Fosse, E. (szerk.) *The Cultural Matrix: Understanding Black Youth*. Harvard University Press, 393–414. <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674736085.c18>
- Janky B. (2005) A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In: Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, 136–148.

- Kertesi G. – Kézdi G. (2012) A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle* 59: 798–853.
- Lagrange, H. (2010) *Le déni des cultures*. Seuil.
- Lambert, C. (2014) The Caribbean Zola. *Harvard Magazine* 2014 November-December.
URL: <http://harvardmagazine.com/2014/11/the-caribbean-zola>
- Lewis, O. (1966) *La vida: a Puerto Rican family in the culture of poverty-San Juan and New York*. New York: Random House.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004) A kirekesztettség változó formái. Budapest: *Napvilág*.
- Lamont, M. – Beljean, S. – Clair, M. (2014) What is missing? Cultural Processes and Causal Pathways to Inequality. *Socio-Economic Review*, 12(3), 573–608. <http://dx.doi.org/10.1093/ser/mwu011>
- Ludwig, J., Duncan, G. J., Genetian, L. A., Katz, L. F., Kessler, R. C., Kling, J. R., & Sanbonmatsu, L. (2013) Long-Term Neighborhood Effects on Low-Income Families: Evidence from Moving to Opportunity. *The American Economic Review*, 103(3), 226–231. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.103.3.226>
- Lukács Gy. (2010) A telepi cigány és az ő kontextusai. *Szociológiai Szemle*, 20(3), 76–82.
- Madon, S., Guyll, M., Aboufadel, K., Montiel, E., Smith, A., Palumbo, P., & Jussim, L. (2001) Ethnic and National Stereotypes: The Princeton Triloggy Revisited and Revised. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(8), 996–1010. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167201278007>
- Manski, C. F. – Mayshar, J. (2003) Private Incentives and Social Interactions: Fertility Puzzles in Israel. *Journal of the European Economic Association*, 1(1), 181–211. <http://dx.doi.org/10.3386/w8984>
- Marsovszky M. (2014) Debreczeni József, ne bánts a cigányt! *Galamus.hu* 2014. december 5.
URL: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=426296_debreczeni_jozsef_ne_bantsd_a_ciganyt
- Murray, C. (1984) The War on Poverty 1965-1980. *The Wilson Quarterly*, 94–136.
- Orbe, M. P. (1994) “Remember, It's Always Whites' Ball”: Descriptions of African American Male Communication. *Communication Quarterly*, 42(3), 287–300.
<http://dx.doi.org/10.1080/01463379409369935>
- Moynihan, D. P. (1965) *The Negro Family: The Case for National Action*, Washington, D.C., Office of Policy Planning and Research, U.S. Department of Labor.
- Patterson, O. (1967) *The Sociology of Slavery*. Macgibbon & Kee.
- Patterson, O. (1982) *Slavery and Social Death*. Harvard University Press.
- Patterson, O. (2001) Taking culture seriously: A framework and an Afro-American Illustration. In. Harrison LE. – Huntington SP. (szerk.) *Culture matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books, 202–218.
- Patterson, O. (2014) Making sense of culture. *Annual Review of Sociology*, 40: 1–30.
<http://dx.doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043123>
- Patterson, O. (2015a) The Social and Cultural Matrix of Black Youth. In. Patterson, O – Fosse, E. (szerk.) *The Cultural Matrix: Understanding Black Youth*. Harvard University Press, 45–137.
<http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674736085.c4>
- Patterson, O. (2015b) The Real Problem With America's Inner Cities. *The New York Times, Sunday Review*, Opinion, 9 May 2015.
URL: <http://www.nytimes.com/2015/05/10/opinion/sunday/the-real-problem-with-americas-inner-cities.html>
- Patterson, O. – Fosse, E. (szerk.) (2015a) *The Cultural Matrix: Understanding Black Youth*. Harvard University Press. <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674736085>
- Patterson, O. – Fosse, E. (2015b) Introduction In. Patterson, O. – Fosse, E. (szerk.) *The Cultural Matrix: Understanding Black Youth*. Harvard University Press, 1–25.
<http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674736085.c1>
- Petchkovsky, L. – San Roque, C. (2002) Tjunguwiyanytja, Attacks on Linking: Forced Separation and Its Psychiatric Sequelae in Australia's 'Stolen Generations'. *Transcultural Psychiatry*, 39(3), 345–366.
- Rácz A. (2010) Variációk egy témára. *Szociológiai Szemle* 20(3), 134–142.
<http://dx.doi.org/10.1177/136346150203900304>
- Réger Z. (1990) *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Akadémiai.
- Sampson, R. J. (2008) Moving to Inequality: Neighborhood Effects and Experiments Meet Structure. *AJS: American Journal of Sociology*, 114(11), 189. <http://dx.doi.org/10.1086/589843>
- Setét J. (2014) Az Amazonas cigányai. *hvg.hu*, 2014. november 5.
URL: http://hvg.hu/velemenypublicisztika/20141105_Az_Amazonas_ciganyai

- Small, M. L. – Harding, D. J. – Lamont, M. (2010) Reconsidering culture and poverty. *The annals of the American academy of political and social science*, 629(1), 6–27.
<http://dx.doi.org/10.1177/0002716210362077>
- Solt Á. (2010a) Élet a reményen túl. A szegregált telepen élők mentalitásvizsgálatának összegzése. *Szociológiai Szemle*, 20(3), 100–133.
- Solt Á. (2010b) Válasz Dupcsik Csabának. *Esély*, 2, 83–94.
- Wilson, W. J. (1987) *Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. London: The University of Chicago Press. <http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226924656.001.0001>
- Wilson, W. J. (2009) *More Than Just Race: Being Black and Poor in The Inner City*. New York: WW Norton & Company.